

KNHG-handreiking Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging

Versie 11 februari 2025

Het KNHG, de beroepsvereniging van historici in Nederland, heeft deze handreiking gemaakt om u te helpen bij het bekijken van de dossiers uit het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), bijvoorbeeld als u op zoek bent naar informatie over uw familiegeschiedenis.

De handreiking bestaat uit de volgende onderdelen:

Inleiding	3
Vraag 1: Kan ik door het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) precies te weten komen wat mijn familielid tijdens de oorlog heeft gedaan of meegemaakt?	6
Vraag 2: Waar kan ik nog meer op zoek gaan naar informatie over het oorlogsverleden van mijn familielid?	8
Vraag 3: Wat voor onderzoek is er al gedaan naar de bijzondere rechtspleging en het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)?	9
Vraag 4: Was mijn familielid 'fout' in de oorlog?	13
Vraag 5: Hoe 'fout' was het gedrag van mijn familielid in de oorlog?	14
Vraag 6: Hoe valt het gedrag van mijn familielid tijdens de oorlog te verklaren?	17
Vraag 7: Wat is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)?	19
Vraag 8: Is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) objectief?	22
Geraadpleegde bronnen	25

Op een later moment wordt deze handreiking aangevuld met meer vragen en antwoorden.

Als in deze handreiking het woord 'hij' wordt gebruikt voor een persoon die niet verder wordt omschreven, kan daar ook 'zij' mee bedoeld worden.

Het kan handig zijn om de vragen uit deze handreiking te printen als u bij het Nationaal Archief het CABR gaat bestuderen.

Voor de samenstelling van deze handreiking zijn diverse bronnen geraadpleegd, die zijn op pagina 25 te vinden.

Colofon

De tekst van deze handreiking is geschreven door Kris van der Aar. De leden van de KNHG-werkgroep Oorlog voor de Rechter hebben hem hierbij inhoudelijk ondersteund. Deze werkgroep bestaat uit Lotte Baltussen (Huygens Instituut), Hans Blom (oud-hoogleraar Universiteit van Amsterdam en oud-directeur NIOD), Gerjan Brinksma (Collectie Overijssel), Vincent Robijn (directeur Collectie Overijssel en KNHG-bestuurslid Archieven; voorzitter), Denise Schreuder (Erasmus Universiteit Rotterdam), Antia Wiersma (directeur KNHG) en Jan Julia Zurné (Radboud Universiteit). Oorlog voor de Rechter-projectleider Edwin Klijn en het Nationaal Archief zijn geraadpleegd en hebben de auteur van advies voorzien. Manon Ham verzorgde de eindredactie.

Inleiding

Het KNHG, de beroepsvereniging van historici in Nederland, heeft deze handreiking gemaakt om u te helpen bij het bekijken van de dossiers uit het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), bijvoorbeeld als u op zoek bent naar informatie over uw familiegeschiedenis. In deze handreiking vindt u acht vragen die u misschien heeft vóór, tijdens of na het lezen van deze dossiers uit dit oorlogsarchief. De antwoorden op deze vragen geven u informatie en tips die u kunnen helpen bij het bestuderen van de inhoud van de dossiers.

Bijzondere rechtspleging

'Na de Tweede Wereldoorlog werden vele duizenden mensen in Nederland onderzocht in verband met mogelijke samenwerking met de Duitse bezetter (collaboratie). Ongeveer 425.000 mensen werden onderzocht. Dit gebeurde binnen de bijzondere rechtspleging. Veel verschillende organisaties waren hierbij betrokken, van lokale opsporingsdiensten tot bijzondere gerechtshoven. Iedere organisatie maakte een eigen dossier aan over de onderzochte personen.

Het CABR

De archieven van de instellingen van de bijzondere rechtspleging zijn in de vroege jaren vijftig samengevoegd tot één groot archief: het **Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging**. Het CABR is 3,8 kilometer lang en bevat veel verschillende soorten documenten. Een groot deel van het archief bestaat uit de dossiers van mensen die na de oorlog onderzocht werden in verband met mogelijke collaboratie. De dossiers kunnen heel verschillend van grootte zijn. Sommige zijn dun, maar andere bevatten wel honderden of zelfs duizenden pagina's. In de dossiers vindt u juridische documenten, zoals **vonnissen, processen-verbaal (verslagen) van verhoren en getuigenverklaringen**. Ook zitten er soms persoonlijke stukken in, zoals **brieven, foto's en dagboeken**. Deze documenten konden als bewijs worden gebruikt.

Het CABR is een **juridisch archief**. Het bevat de resultaten van juridische onderzoeken naar mogelijke strafbare feiten. Dit heeft invloed op wat u wel en niet kunt vinden in het CABR. Voor meer informatie hierover kunt u kijken onder vraag 1 van deze handreiking.

Het CABR werd vanaf de jaren vijftig bewaard bij het ministerie van Justitie. In 2000 werd het archief overgebracht naar het **Nationaal Archief (NA)** in Den Haag. Het was toen een **beperkt openbaar archief**. Dit betekent dat gebruikers alleen onder voorwaarden het archief mochten bekijken. Zo moest er vooraf toestemming worden gevraagd en mochten er geen kopieën of foto's van de stukken worden gemaakt. De minister van Justitie besloot in 2000 dat het archief pas in 2025 **volledig openbaar** zou worden. Hij nam dit besluit om de privacy van mensen te beschermen van wie persoonlijke gegevens in het archief staan. Als een archief volledig openbaar is, kan iedereen het namelijk zonder voorwaarden bekijken. Er hoeft dan geen toestemming meer te worden gegeven en er kunnen foto's en kopieën van de stukken worden gemaakt. In december 2024 en januari 2025 is het CABR veel in het nieuws geweest. Hieronder vindt u een overzicht van de gebeurtenissen, die allemaal te maken hebben met het project Oorlog voor de Rechter.

Project Oorlog voor de Rechter

Het Nationaal Archief (NA) en drie andere organisaties (het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, het Huygens Instituut en WO2Net) zijn een paar jaar geleden gaan samenwerken om het CABR online beschikbaar te maken. Dit project heet **Oorlog voor de Rechter** (OvdR). Het digitaal beschikbaar maken heeft verschillende voordelen. Het maakt het makkelijker voor u om in het CABR te zoeken, omdat u dit vanuit uw eigen huis kunt doen, zowel in Nederland als in het buitenland. Ook maakt de digitalisering het veel eenvoudiger om gegevens te vinden over slachtoffers. De dossiers in het CABR zijn geordend op de naam van de onderzochte persoon. Vroeger moest je de naam van de onderzochte persoon/personen kennen om iets over een specifiek slachtoffer te kunnen vinden. Door OvdR kun je op naam zoeken door het archief – en dus ook op de namen van slachtoffers. De digitalisering maakt de inhoud van het CABR toegankelijker en draagt daarmee ook bij aan een breder maatschappelijk besef van de waarde van de democratie, de rechtsstaat en mensenrechten.

Op 2 januari 2025 zouden de eerste acht miljoen scans van het CABR online komen op de website van OvdR. Dit zijn de scans van dossiers over zaken die voor de rechtbank zijn gekomen. De overige 24 miljoen scans zouden tussen juni 2025 en 2027 online worden geplaatst.

Op 6 december 2024 besloot de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, die verantwoordelijk is voor het archief, dat het online plaatsen van de scans voorlopig niet doorgaat. Hij nam dit besluit na een waarschuwing van de Autoriteit Persoonsgegevens (AP). Volgens deze toezichthouder zou de geplande manier van publiceren waarschijnlijk in strijd zijn met de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG). Hoewel het OvdR-project alleen dossiers van overleden onderzochte personen online wil plaatsen, kunnen deze dossiers ook persoonlijke gegevens bevatten van betrokkenen die nog leven. De AP waarschuwde dat de manier waarop de gegevens van deze levende personen verwerkt zouden worden, waarschijnlijk niet voldoet aan de AVG. De minister gaf in zijn brief aan de Tweede Kamer aan dat hij het belang van het OvdR-project begrijpt en met een voorstel komt om de wet te veranderen. Dit voorstel moet ruimte bieden voor een afweging tussen openbaarheid en privacy. Ook zei hij na te zullen denken over hoe het Nationaal Archief in de tussentijd toegang kan geven tot de gedigitaliseerde dossiers. Het KNHG heeft hierover een uitleg op zijn website geplaatst.

Kort voor kerst veranderde de situatie opnieuw. Op 19 december besloot de minister dat onderzoekers en nabestaanden toch onder voorwaarden onderzoek kunnen gaan doen in het gedigitaliseerde deel van het CABR. Dit kan waarschijnlijk ergens in de eerste maanden van 2025. U kunt dan een aanvraag doen om in de studiezaal van het NA in Den Haag door het digitale archief te komen zoeken. Het maken van kopieën van dit digitale archief is niet toegestaan. Het grote voordeel van deze digitale voorziening is dat u hierdoor veel gemakkelijker informatie over slachtoffers kunt vinden.

De komst van deze digitale voorziening heeft ook gevolgen voor de manier waarop u het fysieke, papieren archief kunt inzien. Om de digitale voorziening wettelijk mogelijk te maken, moest de beperking van de openbaarheid, die dus op 1 januari 2025 zou vervallen, worden verlengd. Dit betekent dat het CABR in ieder geval tot 1 januari 2026 een beperkt

openbaar archief blijft. In 2025 moeten gebruikers die papieren archiefstukken willen bekijken dus nog altijd om toestemming vragen. Ook mogen er van de papieren documenten geen foto's of kopieën worden gemaakt.

De waarschuwing van de AP en de regels van de AVG hebben alleen betrekking op gegevens van nog levende mensen. Het is daarom zeker dat het hele CABR ooit voor iedereen en zonder beperkingen online beschikbaar en doorzoekbaar zal zijn. Het is alleen nog niet duidelijk wanneer dit zal zijn.

Op 2 januari is een aangepaste versie van de projectwebsite van Oorlog voor de Rechter gelanceerd. Deze website helpt u bij het aanvragen van de papieren CABR-dossiers die u wilt bekijken. Op deze website kunt u op naam zoeken naar de personen die binnen de bijzondere rechtspleging zijn onderzocht. In verband met privacywetgeving zijn niet alle onderzochte personen in de website opgenomen. De website bevat alleen de namen van de onderzochte personen die 1) zijn geboren voor 1915 of 2) geboren zijn na 1915 én aantoonbaar zijn overleden. Als u de persoon heeft gevonden die u zocht, kunt u vervolgens eenvoudig de betreffende dossiers aanvragen, zodat u deze in de studiezaal van het Nationaal Archief in Den Haag kunt bekijken.

Het Nationaal Archief schrijft op zijn website dat de namenindex op de OvdR-website gebaseerd is op het kaartensysteem van het CABR. Sommige instellingen binnen de bijzondere rechtspleging registreerden ook slachtoffers en getuigen die bij een strafzaak betrokken waren. Op deze manier zijn deze personen ook in het kaartensysteem van het CABR terechtgekomen, terwijl er meestal over henzelf geen dossier was aangelegd. Het NA schrijft maatregelen te hebben genomen om ervoor te zorgen dat deze personen niet via de namenindex op de OvdR-website te vinden zijn. Toch kunnen er nog steeds slachtoffers en getuigen in de index voorkomen, met name als er over henzelf ook een dossier is aangelegd. Meer informatie hierover vindt u in het bericht op de NA-website.

Meer informatie over het doen van onderzoek in het CABR vindt u op de website van het Nationaal Archief: <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/nieuws/onderzoek-doen-in-het-cabr-in-2025>

Slotopmerkingen

Op een later moment wordt deze handreiking aangevuld met meer vragen en antwoorden.

Als in deze handreiking het woord 'hij' wordt gebruikt voor een persoon die niet verder wordt omschreven, kan daar ook 'zij' mee bedoeld worden.

Het kan handig zijn om de vragen uit deze handreiking te printen als u bij het Nationaal Archief het CABR gaat bestuderen.

Voor de samenstelling van deze handreiking zijn diverse bronnen geraadpleegd, die zijn op pagina 25 te vinden.

Vraag 1: Kan ik door het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) precies te weten komen wat mijn familielid tijdens de oorlog heeft gedaan of meegemaakt?

Juridisch archief

Het CABR is een juridisch archief. De documenten werden verzameld om te helpen bij het onderzoek naar en de eventuele straf van mensen die zich tijdens de oorlog schuldig maakten aan strafbare feiten. Dit heeft invloed op de inhoud van het archief, zoals hieronder wordt uitgelegd.

In het algemeen geldt dat het niet mogelijk is om het volledige oorlogsverleden van uw familielid te reconstrueren. Er zijn geen bronnen die alles over het verleden van uw familielid laten zien. Archieven zijn hiernaast altijd het resultaat van een proces waarin keuzes over het bewaren en vernietigen van stukken worden gemaakt. Archieven zijn daarom nooit volledig en dit geldt ook voor het CABR.

In de CABR-dossiers over mensen over mensen die werden onderzocht in verband met mogelijke collaboratie kunt u ontdekken hoe het **gerechtelijke onderzoek** naar deze personen verliep. In deze dossiers vindt u alleen de informatie die tijdens het onderzoek naar collaboratie is verzameld. Dit heeft drie belangrijke gevolgen voor de inhoud van het archief:

1. **Strafbaarheid**

Gedragingen die moreel verkeerd waren, maar niet strafbaar volgens de wet, komen niet altijd in de dossiers voor. Niet alles wat we nu als 'fout' beschouwen, was in die tijd strafbaar.

2. **Overlijden of onbekende verblijfplaats**

Als een onderzocht persoon overleed voordat het onderzoek naar hem was begonnen, werd er vaak geen dossier aangemaakt. In dat geval is er geen dossier van deze persoon in het CABR te vinden. Als tijdens het onderzoek bleek dat de onderzochte persoon was overleden of als het onbekend was waar hij verbleef, werd het onderzoek vaak stopgezet. Daardoor kon er over een dergelijke persoon een dossier van maar enkele pagina's in het CABR terechtkomen.

3. **Haalbaarheid**

Niet alles wat (mogelijk) strafbaar was, kon onderzocht worden. Als iets niet werd onderzocht, kon het ook niet in het CABR terechtkomen.

Na de oorlog moest in korte tijd een opsporingsapparaat worden opgezet om het gedrag van grote groepen mensen te onderzoeken. Dit was een zeer grote taak, die ook nog eens moest worden uitgevoerd onder erg moeilijke omstandigheden. Er was een groot tekort aan bevoegd personeel en er was haast bij, omdat kort na de bevrijding vele duizenden mensen waren gearresteerd en het snel duidelijk moest worden of iedereen wel terecht vastzat. Daarnaast waren sommige dingen moeilijk te onderzoeken, zoals het gedrag van Nederlandse soldaten die voor de Waffen-SS aan het oostfront hadden gevochten. In de bijzondere rechtspleging werd in principe geen onderzoek gedaan naar betrokkenheid bij

oorlogsmisdaden aan het oostfront of elders buiten Nederland. Er werd alleen onderzocht of iemand bijvoorbeeld actief had gevochten aan het front. Mensen konden al worden veroordeeld voor het 'in vreemde krijgsdienst' treden, dus voor deelname aan een leger dat niet van Nederland of een bondgenoot van Nederland was. Het was niet nodig om precies te weten wat iemand had gedaan om hiervoor te kunnen veroordelen.

CABR: geen volledig beeld

Kortom: lang niet alles wat er tijdens de oorlog is gebeurd, staat in de CABR-dossiers. De dossiers geven geen compleet overzicht van alles wat iemand in de oorlog deed of meemaakte. Als bepaalde gebeurtenissen niet in de dossiers staan, betekent dit niet automatisch dat ze niet hebben plaatsgevonden.

Daarnaast kan het zijn dat sommige documenten die ooit in het CABR stonden, verloren zijn gegaan of naar een andere plek zijn verplaatst. Ook is niet alles wat nog wel in het CABR staat helemaal juist (zie vraag 8 op p. 23).

Stappen zetten

Toch kunt u met de CABR-dossiers wel meer te weten komen over het oorlogsverleden van uw familielid. Door ook andere relevante archieven te raadplegen (zie vraag 2 op p. 8), kunt u nog verder zoeken. Het is niet mogelijk om het oorlogsverleden volledig te reconstrueren, maar met de informatie die er wel is, kunt u een beter idee krijgen van wat uw familielid tijdens de oorlog heeft gedaan of meegemaakt. Deze nieuwe kennis kan oude familie verhalen of geruchten over het oorlogsverleden bevestigen of juist in een ander perspectief plaatsen. Het doel van deze handreiking is om u hierbij te helpen.

Vraag 2: Waar kan ik nog meer op zoek gaan naar informatie over het oorlogsverleden van mijn familielid?

Archieven bij het Nationaal Archief in Den Haag

Het is niet mogelijk om het oorlogsverleden van uw familielid tot in detail te reconstrueren (zie vraag 1 op p. 6). Toch kunt u met de dossiers in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) al wat informatie vinden. Met behulp van andere archieven kunt u mogelijk nog meer te weten komen. Het Nationaal Archief (NA) heeft een zoekhulp waarmee u kunt zoeken naar oorlogsarchieven die daar bewaard worden en voor u misschien interessant zijn.

We lichten hier kort twee belangrijke **oorlogsarchieven** uit:

- **Stichting Toezicht Politieke Delinquenten (STPD)**
De **STPD** hielp mensen die veroordeeld waren voor collaboratie weer terug te keren in de maatschappij. Ook controleerde deze organisatie of mensen zich aan de voorwaarden hielden die werden opgelegd bij vrijlating of andere beslissingen.
- **Nederlands Beheersinstituut (NBI)**
Het **NBI** beheerde het **vermogen** van mensen die tijdens de oorlog verdwenen waren, zoals (vermeende) collaborateurs, maar ook gedeporteerde Joden.

Archieven op andere plaatsen

Er zijn veel oorlogsarchieven die niet in het NA zijn opgeslagen, maar die toch belangrijk voor u kunnen zijn. Het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies in Amsterdam heeft misschien archiefstukken die voor u van waarde kunnen zijn. Op de website van Delpher kunt u historische kranten, boeken en tijdschriften doorzoeken.

Ook zijn er **internationale oorlogsarchieven** die nuttig kunnen zijn. De belangrijkste hiervan zijn:

- Bundesarchiv: het **Nationale Archief van Duitsland**.
- Arolsen Archives: een internationaal archief- en documentatiecentrum over mensen die slachtoffer waren van vervolging door Nazi-Duitsland. Dit archief bevat ook informatie over Nederlanders die na de oorlog zijn **teruggebracht naar Nederland**, inclusief SS-soldaten.

Daarnaast kunnen **lokale en regionale archieven** voor u belangrijk zijn. Hier vindt u een overzicht van de **Regionaal Historische Centra** in Nederland: <https://www.nationaalarchief.nl/archiveren/kennisbank/archieven-in-nederland>. Wat betreft lokale en regionale archieven is er één groep archieven die extra aandacht verdient: de **archieven van lokale opsporingsdiensten**. Sommige documenten uit de opsporingsfase zijn niet naar het ministerie van Justitie of het Nationaal Archief gestuurd, maar zijn bewaard in de archieven van deze opsporingsdiensten bij **lokale of regionale archiefinstellingen**. Het kan de moeite waard zijn om ook daar te zoeken.

Vraag 3: Wat voor onderzoek is er al gedaan naar de bijzondere rechtspleging en het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)?

Er is de afgelopen tientallen jaren veel wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de **bijzondere rechtspleging** en het **CABR**. Door dit onderzoek leren we meer over de Tweede Wereldoorlog en hoe na de oorlog werd omgegaan met de gebeurtenissen die tijdens de bezetting hebben plaatsgevonden. Ook krijgen we inzicht in hoe de documenten over deze periode zijn bewaard.

Het CABR is al vaak door onderzoekers gebruikt, zowel voor studies over de bijzondere rechtspleging als voor andere onderwerpen. Hier richten we ons op de eerste categorie.

De boeken en artikelen die al over de bijzondere rechtspleging en het CABR zijn geschreven, kunnen u helpen om uw eigen ontdekkingen beter te begrijpen en in een breder perspectief te plaatsen. Ze kunnen u ook wijzen op andere belangrijke onderzoeksthema's en vragen. Hieronder vindt u een selectie van belangrijke boeken en artikelen.

Literatuur over de bijzondere rechtspleging en het CABR

- **Belinfante, A.D., *In plaats van bijtjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging* (Assen 1978).**
Dit is het eerste grote boek over de bijzondere rechtspleging. Het boek is meer dan 600 pagina's lang en werd geschreven door een voormalig hoogleraar rechten, die zelf betrokken was bij de bijzondere rechtspleging. Het boek gaat niet alleen over juridische zaken, maar bevat ook hoofdstukken over de situatie in de interneringskampen. Het is in 1978 verschenen, dus sommige informatie kan inmiddels verouderd zijn.
- **Faber, Sjoerd en Gretha Donker, *Bijzonder Gewoon. Het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (1944-2000) en de 'lichte gevallen'* (Haarlem 2000).**
Dit korte boek (109 pagina's) verscheen toen het CABR in 2000 naar het Nationaal Archief werd overgebracht. Het boek is geschreven door Sjoerd Faber, een hoogleraar rechtsgeschiedenis, en Gretha Donker, een medewerker van het ministerie van Justitie. De eerste drie hoofdstukken gaan over de verdachten, de rechtszaken, en de schadevergoedingen voor mensen die onterecht vastzaten. De laatste twee hoofdstukken gaan over de geschiedenis en inhoud van het CABR.
- **Grevers, Helen, *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950* (Amsterdam 2013).**
Dit boek is het resultaat van het promotieonderzoek van historicus Helen Grevers. Het maakt deel uit van het onderzoeksprogramma *Erfenissen van collaboratie*. In het boek wordt de opsluiting van (vermeende) collaborateurs besproken en vergeleken met de situatie in België. Grevers gaat onder meer in op het geweld in de interneringskampen en de ideeën over het heropvoeden van collaborateurs.

- **Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 12. Epiloog. Eerste helft* (Leiden 1988), hoofdstuk 5 ('Bijzondere rechtspleging', p. 486-648).**

In het twaalfde deel van zijn grote studie over Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog schrijft historicus Loe de Jong over verschillende ontwikkelingen en gebeurtenissen uit de periode kort ná de oorlog. In het vijfde hoofdstuk van dit deel staat de bijzondere rechtspleging centraal. De Jong zet eerst het wettelijke kader kort uiteen. Daarna besteedt hij onder meer aandacht aan de arrestaties, de interneringskampen, de rechtspraak en het gratiebeleid. In het algemeen geldt dat De Jong zich richtte op de grote thema's collaboratie, verzet en onderdrukking.

- **Kompagnie, Jan H. (red.), *De Oorlogsgids. Met antwoorden op de 25 meest gestelde vragen over de oorlogsarchieven van het Nationaal Archief* (Meppel 2005).**

Dit boek biedt antwoorden op veelgestelde vragen over de oorlogsarchieven in het Nationaal Archief (NA), inclusief archieven die betrekking hebben op de bijzondere rechtspleging. Het boek is een handige gids voor mensen die onderzoek willen doen naar de Tweede Wereldoorlog en bevat vier hoofdstukken (3, 13, 17 en 18) die specifiek over de bijzondere rechtspleging gaan. Er wordt onder andere uitleg gegeven over oorlogsmisdadigers, het verschil tussen de Politieke Opsporingsdienst en de Politieke Recherche Afdeling, de rechten die na de oorlog werden afgenomen van Nederlanders en de omstandigheden in interneringskampen. Ook wordt er – in hoofdstuk 12 – een vraag beantwoord over onderzoek doen in het CABR.

- **Meiboom, Mieke, *Foute Groningers? Bijzondere rechtspleging in Groningen, 1945-1952* (Groningen 2019).**

Dit boek is gebaseerd op het promotieonderzoek van Mieke Meiboom, waarin ze de bijzondere rechtspleging in de provincie Groningen onderzoekt. Ze richt zich onder andere op de berechting van internationale oorlogsmisdadigers in Groningen en de behandeling van Groningse zaken door de Bijzondere Raad van Cassatie. Het boek is gebaseerd op een analyse van duizenden CABR-dossiers en geeft een breed overzicht van de verschillende verdachten, evenals de redenen waarom mensen zich schuldig maakten aan collaboratie.

- **Meihuizen, Joggli, *Noodzakelijk kwaad. De bestraffing van economische collaboratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2003).**

De jurist Joggli Meihuizen promoveerde in de rechten op deze grote studie (848 pagina's). Hierin vertelt hij over het naoorlogse onderzoek naar bedrijven in verband met hun mogelijke hulpverlening aan de Duitse bezetter. Meihuizen bespreekt zowel de rechtspraak als de zuivering. Het boek bestaat uit vijf hoofdstukken. Het eerste hiervan behandelt het begin van de bezetting. Hoe kwam men tot economische collaboratie? Hoofdstuk 2 gaat over de organisaties die bij de rechtspraak en de zuivering betrokken waren. In hoofdstuk 3 komt het regeringsbeleid ter sprake. Veel bedrijven die belangrijk waren voor de wederopbouw hadden gecollaboreerd. De Nederlandse regering stond daarom voor een dilemma: verleende ze voorrang aan een strenge bestraffing van de collaborerende bedrijven of aan de wederopbouw van het land? De opsporing en vervolging van de bedrijven – oftewel: het beleid van de opsporingsdiensten en het Openbaar Ministerie – wordt in het vierde hoofdstuk belicht. In zijn vijfde en laatste hoofdstuk bespreekt Meihuizen, ten slotte, de berechting en de zuivering. Hoe gingen de rechters en de zuiveringsraden om met de verweren van de bedrijfsleiders?

- **Romijn, Peter, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955* (Houten 1989).**
Op deze studie promoveerde de jonge historicus Peter Romijn. Hij onderzoekt hierin hoe de Nederlandse politiek in de eerste tien jaar na de Tweede Wereldoorlog omging met twee erfenissen van de bezettingsjaren: de juridische bestraffing van collaborateurs en de zuivering van het personeel in de publieke sector. Romijn licht hierbij de organisatie van de ambtenarenzuivering en de omgang met de 'lichte' gevallen van collaboratie uit. Ook besteedt hij aandacht aan de rol van het voormalig verzet. Romijns hoofddoel is het beantwoorden van de vraag hoe de Nederlandse politiek het voor elkaar heeft gekregen om de kwesties op zo'n manier aan te pakken dat ze in 1955 zo goed als opgelost waren, terwijl ze in 1945 nog bijna onoplosbaar leken.
- **Severein, Michiel, *Alles is gedaan om het recht te vinden. Bijzondere rechtspleging in Leeuwarden 1945-1949* (Hilversum 2017).**
In dit onderzoek, waarmee Michiel Severein in 2017 promoveerde, staat de rechtspraak van de Kamer Leeuwarden van het Bijzonder Gerechtshof centraal. Severein, oud-officier van justitie en oud-rechter, onderzoekt of de rechtspraak in deze Kamer voldoet aan de eisen van behoorlijke rechtspleging. De centrale vraag is of verdachten een eerlijk proces kregen, of het recht juist werd toegepast, en of de uitspraken bijdroegen aan het verminderen van maatschappelijke onrust. Dit werk biedt waardevolle inzichten in de juridische praktijk en de overwegingen van de rechters kort na de oorlog.
- **Tames, Ismee, *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig* (Amsterdam 2013).**
In dit boek onderzoekt de historicus Ismee Tames, onderzoeker bij het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, de nasleep van de bijzondere rechtspleging, in het bijzonder hoe het mensen verging die na hun berechting als 'fout' werden bestempeld. Tames behandelt de sociale impact van hun 'fout-zijn' op het dagelijks leven, hoe ze werden behandeld door de samenleving en hun optredens in de media. Dit werk is onderdeel van het onderzoeksprogramma *Erfenissen van collaboratie*.
- **Tames, Ismee, *Besmette jeugd. Kinderen van NSB'ers na de oorlog* (Amsterdam 2009).**
In dit boek onderzoekt Ismee Tames het leven van de kinderen van collaborateurs in de eerste vijftien jaar na de Tweede Wereldoorlog. Hoe beleefden zij deze jaren? Hoe werd er met hen over de oorlog gesproken? Werden zij zelf ook als 'fout' gezien? Op deze en andere vragen geeft Tames antwoord. Dit werk is onder meer gebaseerd op autobiografische verhalen en op archiefbronnen van organisaties die zich met de kinderen van collaborateurs bezighielden.

Andere tips

- **BMGN – Low Countries Historical Review**
Dit is een van de belangrijkste wetenschappelijke tijdschriften over de geschiedenis van Nederland en België. Rond de jaarwisseling 2024-2025 worden er vier speciale collecties uitgebracht over de Tweede Wereldoorlog. Dit zijn selecties van bijdragen die sinds 1970 in het tijdschrift zijn verschenen. De vier thema's zijn:

- Debatten over de interpretatie van de Tweede Wereldoorlog;
- Rechtspraak en rechtsherstel na de oorlog;
- Reflecties op primaire bronnen over de oorlog;
- Empirisch onderzoek naar de 'lange Tweede Wereldoorlog'.

De collecties bevatten zowel artikelen als recensies van andere werken.

- **NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies**
Het NIOD publiceert een serie longreads over de bijzondere rechtspleging op zijn website. Elke longread behandelt een specifiek onderwerp, zoals de arrestaties en de interneringskampen. De longread over waarheid en misleiding in het CABR sluit het meest aan bij de inhoud van deze handreiking.
- **Platform WO2**
Dit platform biedt achtergrondinformatie over de Tweede Wereldoorlog en bevat waardevolle artikelen over de bijzondere rechtspleging en het CABR. Twee relevante artikelen zijn:
 - Demant, Froukje, 'Beladen archief. Verwerking', *WO2 Onderzoek uitgelicht*, 6:3 (2017).
 - Tames, Ismee, 'Oorlogsverledens online? Analyse', *WO2 Onderzoek uitgelicht*, 13:1 (2024).
- **Het Oorlog voor de Rechter-project**
Het Oorlog voor de Rechter-project biedt via zijn website ook veel informatie aan. Er zijn verdiepingspagina's over de bijzondere rechtspleging en het CABR en er is een lijst met veelgestelde vragen die u kan helpen bij uw zoektocht.

Deze bronnen kunnen u verder ondersteunen in uw onderzoek naar de bijzondere rechtspleging en het CABR.

Stand van het wetenschappelijke onderzoek

Het is nog niet duidelijk wanneer het CABR volledig online beschikbaar zal komen. Wat wel zeker is, is dat de situatie die ontstaat door de digitalisering anders zal zijn dan de manier waarop eerder onderzoek naar de bijzondere rechtspleging is gedaan. De digitalisering maakt het mogelijk om op nieuwe manieren onderzoek te doen die vroeger niet mogelijk waren.

Historici zullen deze nieuwe mogelijkheden gebruiken. Zo wordt het door de digitalisering bijvoorbeeld mogelijk om veel data te analyseren en te onderzoeken of vergelijkbare gevallen tijdens de bijzondere rechtspleging op dezelfde manier werden behandeld. Met het antwoord op deze vraag kunnen we beter begrijpen hoe de tijd invloed had op de manier van werken in de bijzondere rechtspleging.

De nieuwe kennis die we door de digitalisering kunnen verkrijgen, is er nu nog niet. Historici zullen hiermee aan de slag gaan. Goed wetenschappelijk onderzoek kost echter tijd. Het kan dus – vanaf het moment waarop het CABR digitaal toegankelijk is – nog wel even duren voordat de eerste resultaten van dit nieuwe onderzoek beschikbaar zijn.

Vraag 4: Was mijn familielid 'fout' in de oorlog?

De vraag of iemand 'fout' was in de oorlog is moeilijk te beantwoorden. Wat we nu als 'goed' of 'fout' beschouwen, kan door de tijd heen veranderd zijn, en mensen hebben vaak verschillende meningen over wat juist is. Historici geven geen morele oordelen over het verleden, omdat deze oordelen afhankelijk zijn van persoonlijke meningen en door de tijd heen kunnen veranderen.

Het stellen van andere vragen

In uw zoektocht naar het oorlogsverleden van uw familielid kan het helpen om een ander soort vragen te stellen. U zou de vraag kunnen stellen **wat** uw familielid tijdens de oorlog heeft gedaan en meegemaakt. Historici kunnen u helpen bij het vinden van een antwoord op deze vraag. Het KNHG, de beroepsvereniging van historici in Nederland, biedt informatie en tips in deze handreiking die u hierbij kunnen ondersteunen.

U kunt ook onderzoeken **hoe** het gedrag in oorlogstijd van uw familielid werd beoordeeld door de bijzondere rechtspleging, zowel op zichzelf als vergeleken met andere gevallen. In deze handreiking vindt u informatie over de verschillende manieren waarop zaken werden behandeld binnen de bijzondere rechtspleging (zie vraag 5 op p. 14). Wat precies strafbaar was, is door historici al onderzocht (zie de literatuur onder vraag 3 op p. 9). Deze informatie kunt u gebruiken om het oorlogsverleden van uw familielid in perspectief te plaatsen.

Daarnaast kunt u de vraag stellen **hoe** het gedrag van uw familielid tijdens de oorlog te verklaren valt. Dit kan u helpen om het verleden beter te begrijpen. Onder vraag 6 vindt u informatie en tips die u hierbij kunnen helpen.

Het veranderen van uw vragen

Het is normaal dat u uw vragen verandert terwijl u meer ontdekt. Dit hoort bij het proces van historisch onderzoek. Naarmate u meer informatie krijgt, zult u andere vragen stellen en misschien nieuwe inzichten krijgen. Dit kan ook de manier veranderen waarop u naar het archiefmateriaal kijkt.

Door de vraag of uw familielid 'fout' was te veranderen in meer feitelijke vragen zoals 'Wat deed mijn familielid?' en 'Hoe kan dit gedrag worden verklaard?', benadert u het oorlogsverleden op een andere manier. Het beantwoorden van deze vragen kan u helpen om het verleden beter te begrijpen en kan u misschien ook helpen om (opnieuw) na te denken over andere, meer persoonlijke vragen waarop het historisch (archief)materiaal geen antwoord biedt.

Vraag 5: Hoe 'fout' was het gedrag van mijn familielid in de oorlog?

Beoordelingen in het verleden

Historici beoordelen het gedrag van mensen uit het verleden niet volgens de normen van nu. Wel vergelijken zij de manieren waarop gedrag in verschillende tijden werd beoordeeld.

Hiernaast kunnen historici u helpen te begrijpen hoe het gedrag van uw familielid kort na de oorlog binnen de bijzondere rechtspleging werd beoordeeld. Met de onderstaande punten biedt het KNHG, de beroepsvereniging van historici in Nederland, u de nodige ondersteuning.

Verschillende mogelijkheden na de oorlog

Als er kort na de oorlog een dossier over uw familielid werd aangelegd in het kader van de bijzondere rechtspleging, dan waren er voor het vervolg van de zaak verschillende mogelijkheden.

- **Onvoltooide dossiers**
Opsporingsdiensten konden besluiten om een dossier niet af te maken en geen verdere actie te ondernemen. Dit gebeurde bijvoorbeeld als de persoon in kwestie al was overleden (zie vraag 1 op p. 6 voor meer over de gevolgen van overlijden voor de rechtspleging). Naar schatting is ongeveer vijftien procent van de in totaal ongeveer 485.000 zaken op deze manier afgesloten.
- **Seponeren**
Opsporingsdiensten konden ook besluiten een zaak te *seponeren*. Dit betekent dat het dossier wel was afgerond, maar dat de betreffende persoon niet werd vervolgd. De persoon in kwestie hoefde dan niet voor een rechtbank te verschijnen en kreeg geen straf. Vaak wist de persoon niet eens dat hij werd onderzocht. Bij een seponering (sepot) werd hij namelijk niet geïnformeerd dat er geen vervolging zou plaatsvinden. Naar schatting werd ongeveer twintig procent van alle zaken op deze manier afgedaan. Daarnaast konden de vijf openbare aanklagers (procureurs-fiscaal) ook besluiten tot seponeren. Zij deden dit in ongeveer vijfentwintig procent van alle zaken.
- **Buitenvervolginstelling**
Omdat de interneringskampen vol waren en de rechtbanken veel meer werk hadden dan zij aankonden, kregen de openbare aanklagers in oktober 1945 twee extra mogelijkheden: de onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling (OB) en de voorwaardelijke buitenvervolginstelling (VB). Met deze instrumenten konden de openbare aanklagers zelf zaken afhandelen, zonder tussenkomst van een rechtbank.
 - **Onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling (OB):**
Een OB is vergelijkbaar met een sepot. Het verschil is dat de persoon in kwestie bij een OB wél een officieel schriftelijk bericht kreeg waarin stond dat hij niet zou worden vervolgd. De beslissing werd genomen wanneer de verdenking ongegrond bleek, er onvoldoende bewijs was voor vervolging, of

de schuld te klein werd geacht voor een straf. Naar schatting werd in ongeveer vijf procent van alle zaken een OB afgegeven.

- **Voorwaardelijke buitenvervolginstelling (VB):**

Bij een VB kon de verdachte niet meer worden vervolgd, als hij zich aan bepaalde voorwaarden hield. Deze voorwaarden konden bijvoorbeeld zijn: ondertoezichtstelling, verplicht werk doen, of het verbod om lid te worden van bepaalde verenigingen. De openbare aanklager kon ook (tijdelijk) rechten afnemen, zoals het kiesrecht. Vaak werd voor een VB gekozen als het voorarrest van de verdachte ongeveer gelijk was aan de straf die een rechtbank naar verwachting zou opleggen. Naar schatting werd in ongeveer twintig procent van de zaken een VB toegepast.

- **Voor de rechtbank**

Van de ongeveer 485.000 zaken werden er naar schatting 66.000 zaken voor een rechtbank gebracht. Dit is ongeveer dertien procent van het totaal. Deze zaken gingen naar een Tribunaal of een Bijzonder Gerechtshof. Er waren negentien Tribunalen en vijf Bijzondere Gerechtshoven.

- **De Tribunalen** berechttten mensen die verdacht werden van NSB-lidmaatschap of het openlijk steunen van de Duitse bezetter. Ze konden maximaal tien jaar gevangenisstraf opleggen.
- **De Bijzondere Gerechtshoven** berechttten verdachten van misdrijven zoals verraad, moord of het vrijwillig dienen in het Duitse leger. Ze konden zwaardere straffen geven, waaronder zelfs de doodstraf.

Van de 66.000 zaken die voor een rechtbank kwamen gingen er naar schatting 50.000 naar een Tribunaal. Dit is dus ongeveer tien procent van *alle* zaken. In de meeste Tribunaalzaken werd er een gevangenisstraf opgelegd, maar in slechts 136 gevallen werd de maximale straf van tien jaar gegeven.

Ongeveer drie procent van alle zaken ging naar een Bijzonder Gerechtshof. In de meeste zaken werden gevangenisstraffen tot tien jaar opgelegd. Bijna 1.900 mensen kregen een gevangenisstraf van tien jaar of meer.

Er waren ook rechtszaken waarbij de verdachte werd vrijgesproken, maar het is nog niet bekend hoeveel dat er waren. Door de digitalisering van het CABR, in het kader van het project Oorlog voor de Rechter, kan hier beter onderzoek naar worden gedaan.

Simpel gezegd: als de zaak over uw familielid bij een Bijzonder Gerechtshof kwam, was de zaak waarschijnlijk ernstiger dan wanneer deze voor een Tribunaal werd behandeld.

In beroep

Zowel de openbaar aanklager als de verdachte kon in beroep gaan tegen een uitspraak van een Bijzonder Gerechtshof. Dit gebeurde bij de Bijzondere Raad van Cassatie. De raad bekeek de zaak opnieuw, maar controleerde alleen of de regels van de bijzondere rechtspleging goed waren gevolgd. Er werd geen nieuw bewijs verzameld en er werden

geen getuigen gehoord. Een verdachte kon in het begin alleen in beroep gaan als het Bijzonder Gerechtshof hem hiervoor toestemming gaf. Vanaf 1947 was beroep altijd mogelijk als de gevangenisstraf meer dan zes jaar was. In totaal werd er meer dan 3.000 keer beroep ingesteld bij de Bijzondere Raad van Cassatie.

Vraag 6: Hoe valt het gedrag van mijn familielid tijdens de oorlog te verklaren?

Meerdere factoren

Het is in het algemeen niet makkelijk om iemands gedrag in het verleden te verklaren. Waarschijnlijk is het niet één ding, maar een combinatie van verschillende factoren die tot bepaald gedrag heeft geleid. Hier komt voor de Tweede Wereldoorlog nog bij dat dit een periode was waarin mensen voor keuzes kwamen te staan die ze in vreedstijd niet snel zouden hoeven te maken.

Verschillende contexten

Bij het zoeken naar verklaringen voor het gedrag van uw familielid tijdens de oorlog is het belangrijk om naar verschillende contexten te kijken. Er zijn in ieder geval vier belangrijke contexten die van invloed kunnen zijn:

1. **De persoonlijke context vóór de oorlog:** dit gaat over de situatie van uw familielid voor de oorlog. Denk hierbij bijvoorbeeld aan zijn gezinssituatie, gezondheid, persoonlijke eigenschappen en overtuigingen.
2. **De maatschappelijke context vóór de oorlog:** dit gaat over de bredere samenleving vóór de oorlog. Denk aan de politieke, sociale en economische situatie in Nederland en de wereld, bijvoorbeeld de opkomst van het nazisme, economische crisis of sociale spanningen.
3. **De persoonlijke context tijdens de oorlog:** dit betreft de situatie van uw familielid tijdens de oorlog zelf. Hoe veranderde deze situatie door de oorlog? Welke keuzes moest hij maken en welke invloeden speelden hierbij een rol?
4. **De maatschappelijke context tijdens de oorlog:** dit gaat over de omstandigheden in de samenleving tijdens de oorlog. De oorlog zelf creëerde een extreme situatie waarin mensen onder druk werden gezet en verschillende keuzes moesten maken, vaak met grote gevolgen.

Hoe te werk gaan

Bij uw zoektocht naar verklaringen is het belangrijk om al deze verschillende contexten in gedachten te houden. Dit betekent dat u kijkt naar zowel de persoonlijke als de bredere maatschappelijke invloeden die het gedrag van uw familielid tijdens de oorlog (kunnen) hebben beïnvloed. Door dit in overweging te nemen, kunt u het gedrag beter begrijpen en verklaren.

Veelvoorkomende verklaringen voor collaboratie

Wat is collaboratie?

Collaboratie betekent simpelweg 'samenwerking'. Het wordt echter vaak gebruikt om de samenwerking met de bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog aan te duiden, meestal met

een negatieve betekenis. We denken dan snel aan het meewerken aan de Jodenvervolging of openlijke politieke steun voor het nazisme. Toch was het voor veel mensen moeilijk om helemaal niet samen te werken met de bezetter, die de macht in handen had. De grens tussen gedwongen medewerking en actieve steun aan de bezetter is vaak moeilijk te trekken.

Onderzoek naar collaboratie

Wanneer we onderzoek doen naar collaboratie, is het belangrijk om per geval te kijken naar wat er precies gebeurde. Het is vanuit historisch perspectief interessanter om te begrijpen waarom mensen bepaalde keuzes maakten in de context van de oorlog, dan om deze keuzes met de ogen van vandaag te veroordelen. Veel mensen kwamen in situaties terecht die ze niet goed konden overzien en maakten bewust of onbewust keuzes onder grote onzekerheid. Sommige van deze keuzes werden later als collaboratie gezien.

Motieven voor actieve samenwerking

Er waren ook mensen die bewust en actief de bezetter steunden. Dit was de 'harde kern' van de collaborateurs. Hun motieven konden sterk variëren:

1. Idealisme

Er waren mensen die ideologisch overtuigd waren van het nationaalsocialisme. Zij geloofden dat hun samenwerking met de bezetter zou bijdragen aan een betere wereld. Ze wilden ontsnappen aan de ellende van die tijd en dachten dat de gewelddadige kant van het nazisme noodzakelijk was om hun ideaal te bereiken. Voor hen was collaboratie een middel om een 'groot goed' te dienen.

2. Opportunisme

Er waren ook mensen die profiteerden van de nieuwe situatie die de bezetting met zich meebracht. De oorlog gaf hun de kans om meer te verdienen of carrière te maken. Voor deze mensen speelde eigenbelang een grote rol. Hun samenwerking met de bezetter was vooral een manier om hun eigen positie te verbeteren.

3. Persoonlijke factoren

De persoonlijke situatie van mensen kan ook een rol gespeeld hebben bij hun keuze om samen te werken met de bezetter. Het kan moeilijk zijn om de persoonlijke context goed te begrijpen, omdat iemands gedrag vaak wordt beïnvloed door verschillende factoren, zoals karaktereigenschappen, stress of persoonlijke omstandigheden. Daarom is het belangrijk om zoveel mogelijk bronnen te verzamelen (zie vraag 2 op p. 8), zoals brieven, documenten of interviews met familieleden, om het gedrag van een persoon beter te begrijpen.

Combinatie van factoren

Tot slot is het belangrijk te beseffen dat de redenen voor collaboratie vaak een combinatie van factoren waren. Menselijk gedrag wordt zelden door één enkel motief of omstandigheid bepaald. Het is meestal een complex samenspel van verschillende persoonlijke, ideologische en sociale factoren, die voor iedere persoon anders konden uitpakken.

Vraag 7: Wat is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)?

Bijzondere rechtspleging

Na de Tweede Wereldoorlog werd onderzocht wie er mogelijk had samengewerkt (gecollaboreerd) met de Duitse bezetter en wie daarvoor gestraft moest worden. Dit gebeurde binnen de bijzondere rechtspleging, een speciaal systeem van juridische procedures.

Verzameling documenten

Het CABR is de verzameling documenten die het resultaat is van dit proces. Het bestaat uit materiaal van verschillende instanties die betrokken waren bij het onderzoeken en bestraffen van collaboratie, zoals opsporingsdiensten en rechtbanken. De archieven van al deze organisaties werden in de vroege jaren vijftig verzameld en samengevoegd tot het CABR.

Verhuizing en openbaarheid

Oorspronkelijk bevond dit archief zich bij het ministerie van Justitie. In 2000 verhuisde het naar het Nationaal Archief in Den Haag. Daar is het momenteel nog steeds een beperkt openbaar archief. Meer informatie over de mogelijkheden tot het bekijken van het archief vindt u in de inleiding van deze handreiking op p. 3.

Doel van het CABR

Het CABR is een juridisch archief. Het bevat documenten die nodig waren om te beoordelen of iemand terecht berecht en bestraft moest worden voor collaboratie. De documenten die in het CABR terecht kwamen, waren allemaal geproduceerd door organisaties met een juridisch doel: het vooruithelpen van het onderzoek naar mogelijk strafbare handelingen (collaboratie) en de eventuele vervolging en bestrafing van de betrokkenen.

Dossiers over onderzochte personen

In verband met het doel van de bijzondere rechtspleging werden door verschillende organisaties die betrokken waren bij de juridische procedures dossiers aangelegd over onderzochte personen. Het **CABR** bestaat voor het grootste deel uit deze dossiers.

Dossiers zijn verschillend

De omvang van de dossiers verschilt sterk. Sommige dossiers zijn dun, terwijl andere honderden of zelfs duizenden pagina's bevatten. De dossiers kunnen verschillende soorten documenten bevatten, zoals juridische stukken (bijvoorbeeld vonnissen en verslagen van rechtszittingen) en persoonlijke documenten die als bewijs konden dienen, zoals brieven, lidmaatschapskaarten en foto's.

Dossiers over meerdere personen

De meeste dossiers in het CABR gaan over één persoon. Er zijn echter ook dossiers die over meerdere personen gaan. Dit gebeurde wanneer meerdere mensen werden onderzocht in verband met hetzelfde mogelijke misdrijf of dezelfde mogelijke overtreding, en een gecombineerd dossier werd aangemaakt.

Meerdere dossiers over één persoon

Het kan ook voorkomen dat er meerdere dossiers over één persoon in het CABR te vinden zijn. Vaak begon het onderzoek lokaal, waardoor verschillende opsporingsdiensten in verschillende gemeenten apart een onderzoek opstartten. Deze instanties legden allemaal hun eigen dossiers aan. Als later een andere instantie, zoals de openbare aanklager of een rechtbank, de zaak overnam, werd er een nieuw dossier aangemaakt. Alle eerder verzamelde informatie werd dan doorgestuurd.

Vaak bewaarden lokale opsporingsdiensten echter 'schaduw dossiers'. Dit konden letterlijke kopieën van de doorgestuurde dossiers zijn. Deze schaduw dossiers konden echter ook stukken bevatten die niet werden doorgestuurd.

Wat betekent dit voor uw zoektocht?

Wanneer u via het CABR meer te weten probeert te komen over het oorlogsverleden van uw familielid, moet u rekening houden met het feit dat er mogelijk meerdere afzonderlijke dossiers over uw familielid in dit archief te vinden zijn.

Drie verschillende soorten dossiers

In het CABR zijn drie verschillende soorten dossiers te vinden:

1. **Alles-in-een-dossiers**

Sommige dossiers bevatten alles wat te maken heeft met de rechtszaak van een persoon, vanaf het moment dat deze werd onderzocht tot de uiteindelijke rechtszaak. Dit noemen we alles-in-een-dossiers. Het dossier bevat dan alle documenten van de opsporingsdienst, de openbaar aanklager en de rechtbank. Dit gebeurde bij zaken waarin een verdachte voor de rechtbank moest komen.

2. **Individuele persoonsdossiers**

Dit zijn de dossiers die door verschillende instanties over één persoon zijn gemaakt. Het kan voorkomen dat één zaak meerdere dossiers heeft, bijvoorbeeld een dossier van de opsporingsdienst, een dossier van de openbaar aanklager (procureur-fiscaal) en een straf dossier van de rechtbank. Hierbij moet het volgende worden opgemerkt: waar de opsporingsdiensten dus vaak een eigen 'schaduw dossier' achterhielden als een andere instantie een zaak voortzette, deed de openbaar aanklager dit in principe niet als een zaak naar een rechtbank ging.

3. **Combinatiedossiers**

Combinatiedossiers bevatten gegevens over verschillende mensen die samen onderzocht werden in verband met hetzelfde mogelijke misdrijf. Bijvoorbeeld een

dossier over de economische collaboratie van een bedrijf, waarin meerdere directeuren van dat bedrijf worden genoemd.

Verdachten, getuigen en slachtoffers

Onderzochte personen kunnen in meerdere dossiers voorkomen, bijvoorbeeld als getuige in het dossier over een ander onderzocht persoon. Mocht er over uw familielid een dossier zijn aangelegd, dan hoeft dit dossier dus niet per se het enige te zijn waarin uw familielid voorkomt.

Daarnaast bevatten de CABR-dossiers ook informatie over slachtoffers. Als u op zoek bent naar informatie over een specifiek slachtoffer, heeft u op dit moment nog de naam van de verdachte/onderzochte persoon nodig. De dossiers zijn namelijk geordend op de naam van de onderzochte personen, niet op die van het slachtoffer.

Een groot voordeel van de digitalisering van het CABR is dat het digitaal doorzoekbaar zal zijn. Wanneer dat gebeurt, kunt u de naam van het slachtoffer gebruiken om door het hele archief te zoeken, wat het veel makkelijker maakt om informatie over deze persoon te vinden.

Kopieën en correspondentie

De CABR-dossiers werden vaak doorgestuurd tussen verschillende instanties die bij de bijzondere rechtspleging betrokken waren. Voorafgaand aan het doorsturen van stukken maakten de organisaties vaak kopieën van de documenten. Daarom kan een dossier veel kopieën van stukken bevatten.

Ook kunnen de dossiers veel ambtelijke correspondentie bevatten. Dit zijn briefjes en berichten waarin organisaties aangeven welke documenten ze hebben ontvangen of verzonden.

Kortom, de grootte van een dossier zegt niet altijd iets over hoeveel relevante informatie het bevat. Door de vele kopieën en correspondentie kan de inhoud minder uitgebreid zijn dan u op basis van het aantal pagina's zou verwachten.

Vraag 8: Is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) objectief?

Bronnenkritiek is een erg belangrijk onderdeel van historisch onderzoek. Dit houdt in dat documenten niet zomaar voor waar worden aangenomen, maar kritisch worden bekeken. Wanneer u een CABR-dossier raadpleegt, is het belangrijk om de vraag te stellen: *Wie heeft dit materiaal gemaakt?* Het antwoord op deze vraag bestaat uit meerdere delen.

Mensenwerk

Allereerst moeten we ons realiseren dat alle stukken in het CABR geen objectieve weerspiegeling van het verleden zijn. Het zijn documenten die door mensen zijn gemaakt. Mensen hebben verschillende overtuigingen, werkwijzen, belangen en doelen. Ze kunnen ook fouten maken. Ze beschikken niet altijd over volledige informatie, en in sommige gevallen kunnen ze onbewust onwaarheden hebben verteld of zaken verkeerd geïnterpreteerd hebben.

Het is belangrijk om te bedenken dat de tijd na de oorlog erg chaotisch was. Er moest in korte tijd een opsporingsapparaat worden opgezet om het gedrag van grote groepen mensen te onderzoeken. Deze bijzonder grote taak moest worden uitgevoerd terwijl er een groot tekort aan onder meer papier en – het meest belangrijk – bevoegd personeel was. Ook was er haast bij, omdat kort na de bevrijding vele duizenden mensen waren gearresteerd en het snel duidelijk moest worden of iedereen wel terecht vastzat.

Daarnaast kunnen getuigen die betrokken waren bij onderzoeken of rechtszaken *bewust* onwaarheden hebben verteld. Dit kan bijvoorbeeld zijn gebeurd uit wraak of persoonlijke belangen. Het kon ook nog zo zijn dat de informatie die een getuige gaf *onbewust* was beïnvloed door wat deze persoon van de onderzochte persoon vond.

Het is dus belangrijk te weten dat getuigenverklaringen niet altijd betrouwbaar zijn. Historici gebruiken nooit één enkele bron om een conclusie te trekken, maar leggen getuigenverklaringen altijd naast andere documenten om een beter beeld te krijgen van wat er gebeurd is.

Een juridisch archief

Het CABR is een juridisch archief: het bevat documenten die betrekking hebben op het proces van de bijzondere rechtspleging in Nederland na de Tweede Wereldoorlog. Het doel van het archief was het vooruithelpen van het onderzoek naar (mogelijke) collaboratie en van de eventuele vervolging en bestraffing.

Wat in het CABR is vastgelegd, weerspiegelt de manier waarop het opsporings- en gerechtelijke systeem werkte in de nasleep van de oorlog. De documenten in het CABR zijn grotendeels het resultaat van het werk van rechercheurs en andere ambtenaren die deze dossiers opmaakten, verzamelden, en interpreteerden. Wat u vandaag aantreft in een CABR-dossier, is het resultaat van een complex proces waarbij veel mensen en factoren betrokken waren.

Het is dus belangrijk om te begrijpen dat de dossiers reflecteren hoe deze rechercheurs en andere ambtenaren het onderzoek en de vervolging uitvoerden, wat zij relevant vonden om te onderzoeken, en welke keuzes zij maakten in het vastleggen van informatie.

Informatie door mensenhanden

De rechercheurs en andere ambtenaren die betrokken waren bij het proces van bijzondere rechtspleging blijven vaak buiten beeld in de dossiers. Het lijkt soms alsof de dossiers alleen gaan over daders en slachtoffers, maar in werkelijkheid bieden ze een inkijkje in het hele systeem van bijzondere rechtspleging. Het gaat om het apparaat van de rechtspleging en de mensen die daarin een rol speelden, zoals rechercheurs, getuigen, advocaten, rechters en aanklagers.

De dossiers zijn dus niet zomaar rechtstreekse weergaven van het verleden; ze zijn het resultaat van veel menselijke handelingen en keuzes. De manier waarop documenten werden verzameld, geïnterpreteerd en geordend, is beïnvloed door persoonlijke keuzes en omstandigheden, en dat moet altijd in gedachten worden gehouden bij het raadplegen van de dossiers.

Via een filter

De vraag wie de bron heeft gemaakt, is vooral belangrijk bij documenten waarin personen uit het verleden heel dichtbij lijken te komen. Dit geldt bijvoorbeeld voor processen-verbaal van verhoren door opsporingsdiensten en verslagen van rechtbankzittingen. In deze documenten worden onderzochte personen, slachtoffers en getuigen aan het woord gelaten, maar dit gebeurt *via het filter* van de persoon die het verslag heeft geschreven, zoals een politieagent of griffier. Hij interpreteerde de gesproken woorden en maakte het verslag op. Hoewel deze documenten vaak heel direct en volledig lijken, zijn ze dat vaak niet.

Het filter van de verslaglegger

Het filter van de persoon die het verslag schrijft, kan op verschillende manieren zichtbaar zijn in een CABR-dossier. Bijvoorbeeld: hoe worden de woorden van onderzochte personen en getuigen weergegeven? Welke woorden worden weggelaten of veranderd? Het filter kan ook blijken uit de manier waarop de verslaglegger zijn eigen indruk van de onderzochte persoon weergeeft. Aan het eind van een proces-verbaal in een CABR-dossier staat bijvoorbeeld het volgende: 'Ik verbalisant voeg hier nog aan toe: Verdachte maakt zeer ongunstige indruk.' Hier wordt de persoon die het proces-verbaal uitschreef heel even zichtbaar. Hoe vaak zoiets als dit gebeurde, weten we momenteel nog niet – het zou een zeldzaam geval kunnen zijn geweest – maar in de toekomst weten we dit mogelijk wel. Dat dit voorbeeld er is, betekent wel dat dit blijkbaar *kon* gebeuren.

Bronnen die elkaar tegenspreken

In de CABR-dossiers komen zowel persoonlijke indrukken als feitelijke gegevens voor. Persoonlijke meningen en opvattingen kunnen duidelijk naar voren komen in brieven en

verhoren, maar ook in getuigenverklaringen, waarbij de getuigen persoonlijke motieven konden hebben die hun verklaringen beïnvloedden. Er waren getuigen voor en getuigen tegen de onderzochte persoon. Deze getuigen konden elkaar dan ook tegenspreken. Daarom hoeft niet alles wat in een CABR-dossier staat, met elkaar overeen te komen.

De dossiers bevatten ook feitelijke gegevens, zoals namen, adressen en geboortedata. Deze gegevens lijken objectief, maar dat is niet altijd het geval. Soms kunnen de feiten in de documenten met elkaar in strijd zijn. Bijvoorbeeld: een onderzocht persoon kan zijn ouderlijk adres als zijn eigen adres hebben opgegeven, terwijl de opsporingsdiensten of gemeentelijke administratie iets anders vermeldde. Zo kan het voorkomen dat in verschillende documenten andere gegevens worden gegeven over de woonplaats van een onderzocht persoon.

Kritisch lezen van de documenten

Het is dus belangrijk om niet meteen te vertrouwen op de eerste persoonlijke indrukken of feitelijke gegevens die u tegenkomt in een CABR-dossier. Kijk verder in het dossier: komen de persoonlijke indrukken en feitelijke gegevens die u later tegenkomt overeen met wat u eerder hebt gezien? Of verschillen ze? Het is ook verstandig om buiten het CABR te zoeken naar andere documenten die relevant kunnen zijn voor uw onderzoek (zie vraag 7 op p. 20 voor meer informatie over het CABR en vraag 2 op p. 8 voor informatie over andere archieven). Door alles goed te vergelijken en kritisch te onderzoeken, kunt u een beter en completer beeld krijgen van het oorlogsverleden van uw familielid.

Geraadpleegde bronnen

Archiefbronnen

Nationaal Archief (Den Haag), Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR) (toegangsnummer 2.09.09)

- inv.nr. 66I.
- inv.nr. 66II.
- inv.nr. 151.
- inv.nr. 18606.
- inv.nr. 39099.
- inv.nr. 74729.

Artikelen

Blom, J.C.H., 'Historische en strafrechtelijke "ordering van de chaos"' in: M. Spiering, M. van Montfrans, J.Th. Leerssen en W.T. Eijsbouts (red.), *De weerspanning van de feiten. Opstellen over geschiedenis, politiek, recht en literatuur aangeboden aan W.H. Roobol* (Hilversum 2000) 23-32.

Blom, J.C.H., 'Jaren van tucht en ascese. Enige beschouwingen over de stemming in herrijzend Nederland (1945-1950)', *BMGN – Low Countries Historical Review* 96:2 (1981) 300-333.

Demant, Froukje, 'Beladen archief. Verwerking', *WO2 Onderzoek uitgelicht* 6:3 (2017), <https://www.tweedewereldoorlog.nl/onderzoekuitgelicht/rituelen-en-verwerking/beladen-archief/> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Kieft, Ewoud, 'Waarheid en misleiding in het archief. Welke antwoorden vinden we in het CABR?' (5 december 2024), NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, <https://www.niod.nl/longreads/waarheid-en-misleiding-het-archief> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Kieft, Ewoud, 'Tussen oorlogswraak en rechtsstaat. De bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog' (28 november 2024), NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, <https://www.niod.nl/longreads/tussen-oorlogswraak-en-rechtsstaat> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Tames, Ismee, 'Oorlogsverledens online? Analyse', *WO2 Onderzoek uitgelicht* 13:1 (2024), <https://www.tweedewereldoorlog.nl/onderzoekuitgelicht/centraal-archief-bijzondere-rechtspleging/oorlogsverledens-online/> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Tames, Ismee, 'Digitale ontsluiting van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging. Mogelijkheden en onmogelijkheden', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 133:2 (2020) 303-324.

Wouters, Nico, 'De Tweede Wereldoorlog in de Lage Landen. Bedenkingen bij vijftig jaar oorlogshistoriografie in de BMGN', *BMGN – Low Countries Historical Review* 136:2 (2021) 52-66.

Boeken

Belinfante, A.D., *In plaats van bijtjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging* (Assen 1978).

Faber, Sjoerd en Gretha Donker, *Bijzonder Gewoon. Het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (1944-2000) en de 'lichte gevallen'* (Haarlem 2000).

Grevers, Helen, *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950* (Amsterdam 2013).

Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 12. Epiloog. Eerste helft* (Leiden 1988).

Kompagnie, Jan H. (red.), *De Oorlogsgids. Met antwoorden op de 25 meest gestelde vragen over de oorlogsarchieven van het Nationaal Archief* (Meppel 2005).

Meiboom, Mieke, *Foute Groningers? Bijzondere rechtspleging in Groningen, 1945-1952* (Groningen 2019).

Meihuizen, Joggli, *Noodzakelijk kwaad. De bestraffing van economische collaboratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2003).

Romijn, Peter, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955* (Houten 1989).

Severein, Michiel, *Alles is gedaan om het recht te vinden. Bijzondere rechtspleging in Leeuwarden 1945-1949* (Hilversum 2017).

Tames, Ismee, *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig* (Amsterdam 2013).

Tames, Ismee, *Besmette jeugd. Kinderen van NSB'ers na de oorlog* (Amsterdam 2009).

Digitale juridische bronnen

Besluit op de Bijzondere Gerechtshoven, Overheid.nl - Wettenbank,
<https://wetten.overheid.nl/BWBR0002007/2002-01-01> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Besluit Buitengewone Rechtspleging, Overheid.nl - Wettenbank,
<https://wetten.overheid.nl/BWBR0002008/2020-01-01> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Besluit Buitengewoon Strafrecht, Overheid.nl - Wettenbank,
<https://wetten.overheid.nl/BWBR0002006/2024-07-01> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Raad van State, Afdeling Bestuursrechtspraak, uitspraak 201900871/1/A3 (24 december 2019), <https://www.raadvanstate.nl/uitspraken/@119310/201900871-1-a3/> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Tribunaalbesluit, Overheid.nl - Wettenbank, <https://wetten.overheid.nl/BWBR0002009/2015-01-01> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Wetboek van Strafrecht, Overheid.nl - Wettenbank, <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2025-01-01> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Websites

Autoriteit Persoonsgegevens (<https://www.autoriteitpersoonsgegevens.nl/>)

BMGN – Low Countries Historical Review (<https://bmg-nlchr.nl/index>)

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (<https://knhg.nl/>)

Nationaal Archief (<https://www.nationaalarchief.nl/>)

NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (<https://www.niod.nl/>)

Oorlog voor de Rechter (<https://oorlogvoorderechter.nl/>)

Overheid.nl (<https://www.overheid.nl/>)

Platform WO2 (<https://www.tweedewereldoorlog.nl/>)

Raad van State (<https://www.raadvanstate.nl/>)

Rijksoverheid (<https://www.rijksoverheid.nl/>)

Overige bronnen

Centrale Archief Selectiedienst, *Inventaris van het archief van het Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983)* (Den Haag 2000; versie 12-09-2024) via <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.09.09> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Jeurgens, Charles, *Additionele Risicotoets ten aanzien van het online en tekst doorzoekbaar publiceren van het Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR)* (2024) via <https://hdl.handle.net/11245.1/c0a0861d-8a95-401d-b3fb-c34a5cd79746> (geraadpleegd op 7 januari 2025).

Klantcontactcentrum Oorlog voor de Rechter (Nationaal Archief), e-mail aan de auteur in reactie op inhoudelijke vragen (21 november 2024).